

Franciszek Mróz

Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej UJ

Oddziaływanie religijne i kulturowe sanktuarium bożogrobców w Miechowie w latach 1163–1819

Sanktuarium Bożego Grobu w Miechowie było jednym z największych ośrodków pielgrzymkowych w Polsce w okresie średniowiecza¹. Zaliczane jest także do najstarszych polskich sanktuariów². Swoją wysoką rangę zawdzięczało przede wszystkim posiadaniu kaplicy Grobu Chrystusa oraz możliwości uzyskania w nim tych samych odpustów jakie uzyskiwali pielgrzymi w bazylice Grobu Bożego w Jerozolimie.

Początki sanktuarium sięgają 1163 r. Wówczas to Jaksa z Miechowa herbu Gryf, wróciwszy szczęśliwie z wyprawy do Ziemi Świętej, postanowił wypełnić ślub i zbudować kościół w swej rodzinnej wsi. Opiekę nad nim powierzył, sprowadzonym z Jerozolimy Kanonikom Regularnym Stróżom Świętego Grobu Jerozolimskiego³. Jednocześnie przekazał nowemu klasztorowi wsie

¹ W. Zaleski (1988) zalicza kościół Bożego Grobu w Miechowie do 5 najślawniejszych miejsc pielgrzymkowych w Polsce w XV w.; por. W. Zaleski (opr. M. i J. Łempiccy), *Sanktuaria Polskie. Katalog encyklopedyczny miejsc szczególnej czci Osób Trójcy Przenajświętszej, Matki Bożej i Świętych Pańskich*, Warszawa 1988, s. 119.

² Jest to najstarsze sanktuarium Pańskie w Polsce i jedno z dwóch (obok Przeworska) funkcjonujących obecnie sanktuariów Grobu Bożego w Europie.

³ Zakon Kanoników Regularnych Stróżów Grobu Jerozolimskiego, powstał w początkach XII w. w Jerozolimie. Początki łacińskiej kapituły patriarchalnej tego zakonu w Jerozolimie wiążą się z decyzją księcia Dolnej Lotaryngii Gotfryda z Bouillon. On to bowiem zaraz po wyzwoleniu Jerozolimy z rąk muzułmanów w lipcu 1099 r. przyjąwszy tytuł „obrońcy Świętego Grobu” ustanowił 20 Kanoników Świętego Grobu, których zadaniem była nie tylko służba Boża w bazylice wznoszącej się na Golgocie, ale również stworzenie duchowej więzi

Zagórzycy i Komorów, stanowiące wraz z samym Miechowem pierwotne uposażenie placówki. Za przykładem Jaksy posypały się liczne przywileje książęce i nadania rycerskie, w których przejawiała się także chęć poparcia idei wypraw krzyżowych⁴.

Bożogrobcy mieli ogromny udział w kształtowaniu się zwyczaju budowania Bożych Grobów. Z. Piłat (1999) stwierdza, że na

pomiędzy ówczesnymi krzyżowcami oraz propagowanie odpowiedniego, pobożnego stylu życia. Równocześnie Gotfryd powierzył 50 krzyżowcom, wywodzącym się z najlepszych domów, zaszczytny obowiązek zbrojnej obrony Świętego Grobu, podporządkowując ich patriarsze Jerozolimy. Najstarszą więc postać bożogrobców stanowiło zgrupowanie duchownych i rycerzy, powiązanych wspólną troską o uświetnienie sprawowanego w świątyni kultu oraz względami porządku i bezpieczeństwa. Grupa kapłańska jednak dosyć szybko osiągnęła kierownicze funkcje wśród braci, z racji znaczenia sprawowanych przez nią posług w najważniejszym sanktuarium Jerozolimy. W 1114 r. otrzymała regułę św. Augustyna. W rezultacie powstał nowy organizm religijny, którego członkowie byli odtąd nazywani *Canonici Regulares Custodes Sanctissimi Sepulchri Hierosolymitani*. Rycerski odłam braci, być może w formie oblatury, przetrwał jeszcze do upadku ostatniego punktu oporu krzyżowców na terenie Palestyny, twierdzy Akkon, a przywrócony do życia w 1304 r. zachował już tylko postać honorowego wyróżnienia dla znamienitych rycerzy, którzy odbywali pielgrzymkę do Ziemi Świętej (po licznych modyfikacjach istnieje do dziś). Tradycyjne natomiast stowarzyszenie stróżów Grobu Świętego przyjęło w pełni zgromadzenie kanoników. W 1122 r. zakon bożogrobców został zatwierdzony przez papieża Kaliksta II, a następnie ponownie przez Honoriusza II w 1128 r. i Celestyna II w 1143 r.; zob.: Affek, 1996, *Długie a chwalebne dzieje zakonu bożogrobców w Ziemi Świętej i w Europie*, [w:] P. Paszkiewicz i Z. Zadrozny (red.), *Jerozolima w kulturze europejskiej*, Instytut Sztuki Polskiej Akademii Nauk, s. 169-179; M. Buliński, 1852, *Wiadomość historyczna o Zakonie Kanoników Regularnych Stróżów Grobu Chrystusowego (Custodes Sacrosancti Dominici Sepulchri Hierosolymitani), zwykle u nas zwanych Miechowitami*, „Pamiętnik Religijno-Moralny” 22 (1852), s. 449-490; J. Gacki, 1853, *Bożogrobcy*, „Przegląd Religijno-Moralny”, 24, s. 109-149, 221-256; M. Nowodworski, *Stróże Grobu Jerozolimskiego*, [w:] *Encyklopedia Kościelna*, t. IX, Warszawa 1876; Z. Pęckowski, *Bożogrobcy*, [w:] F. Gryglewicz, R. Łukaszyk, Z. Sułowski (red.), *Encyklopedia Katolicka*, t. II, Lublin 1976, s. 877-881; P. Pękalski, *O początku, rozkrzewieniu i upadku zakonu XX. Kanoników Stróżów Św. Grobu Jerozolimskiego*, Kraków 1867.

⁴ *Cronica Polonorum* Macieja Miechowity, wydana w 1572 r., podaje rok fundacji pierwszego w Polsce klasztoru i kościoła bożogrobców w roku 1162, a więc kiedy Jaksza z Miechowa przebywał w Jerozolimie. Taka praktyka obdarowywania zakonów przez pielgrzymów jeszcze podczas ich pobytu w Ziemi Świętej była wówczas dobrze znana i praktykowana. Por. M. Tobiasz, *Bożogrobcy w Miechowie (w 800-lecie sprowadzenia zakonu do Polski)*, „Nasza Przeszłość” XVII, Kraków 1963, s. 9.

terenie całej Europy zakonnicy owi prowadzili liczne hospicja przeznaczone również dla pątników podążających do Jerozolimy oraz innych ośrodków pielgrzymkowych, zaś w swych placówkach organizowali „zastępcze” sanktuaria wokół kaplic Bożego Grobu i relikwii Drzewa Krzyża Świętego, w których pielgrzymi mogli uzyskać odpusty zbliżone do tych, które posiadała bazylika Grobu Chrystusa w Jerozolimie⁵.

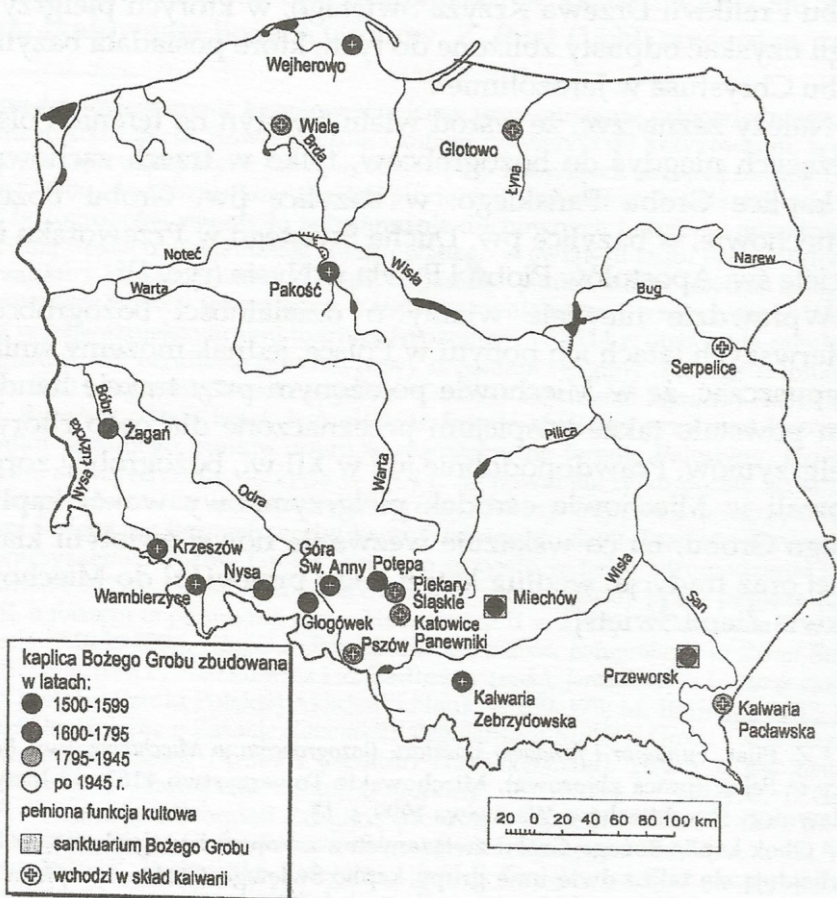
Należy zaznaczyć, że wśród wielu świątyń na terenie Polski, należących niegdyś do bożogrobców, tylko w trzech zachowały się kaplice Grobu Pańskiego: w bazylice pw. Grobu Bożego w Miechowie, w bazylice pw. Ducha Świętego w Przeworsku i w kościele św. Apostołów Piotra i Pawła w Nysie (ryc. 1)⁶.

Wprawdzie niewiele wiemy o działalności bożogrobców w pierwszych latach ich pobytu w Polsce, jednak możemy śmiało przypuszczać, że w Miechowie położonym przy trakcie handlowym powstało także hospicjum przeznaczone dla osób chorych i pielgrzymów. Prawdopodobnie już w XII w., bożogrobcy zorganizowali w Miechowie ośrodek pielgrzymkowy wokół kaplicy Bożego Grobu, na co wskazuje wezwanie nowej świątyni klasztornej oraz tradycja, według której Jaksza przywiózł do Miechowa relikwie Ziemi Świętej⁷.

⁵ Z. Piłat, *Fundator i fundacja klasztoru Bożogrobców w Miechowie*, [w:] *Bożogrobcy w Polsce* (praca zbiorowa), Miechowskie Towarzystwo 1163 r. i Instytut Wydawniczy Pax, Miechów-Warszawa 1999, s. 13.

⁶ Obok kaplic Bożego Grobu związanych z zakonem bożogrobców, w Polsce znajdują się także dwie inne grupy kaplic Świętego Grobu. Do pierwszej z nich należą obiekty, które występują tylko na Śląsku (w Głogówku, Potępie i Żaganii), zaś do drugiej kaplice wchodzące w skład kalwarii.

⁷ Pogląd S. Nakielskiego, że były to worki z ziemią został w ostatnim czasie podważony przez K. Szczepkowską-Naliwejek (1996), która twierdzi, że mogła to być kasetka relikwiarzowa podobna do przechowywanej obecnie w Watykanie (VI w.), w której znajduje się ziemia z miejsc związanych z życiem Chrystusa. Por. Z. Piłat, 1999, *Fundator i fundacja...*, op. cit., s. 37; K. Szczepkowska-Naliwejek, *Relikwiarze średniowiecznej Europy od IV do początku XVI wieku. Geneza, treści, styl i techniki wykonania*, Wydawnictwa Akademii Katolickiej, Warszawa 1996, s. 68-69.

Ryc. 1. Rozmieszczenie kaplic Bożego Grobu w Polsce

Źródło: opracowanie własne

W dokumencie patriarchy jerozolimskiego Monacha z 1198 r., który uznaje się za podstawę osadzenia bożogrobców w Miechowie, zostały wymienione pierwsze posiadłości zakonników. Obejmowały one łącznie 34 osady, a także dziesięciny, które koncentrowały się w czterech głównych kompleksach majątkowych – wokół Miechowa, Chełma k. Bochni, Skaryszewa i Gniezna. Tam też znajdowały się kościoły nadane zakonnikom, które stały się pierwszymi placówkami bożogrobców o charakterze duszpasterskim. Przyjmuje się zatem, że już przed 1198 r. zarysowane zostały podstawy organizacyjne przyszłej, potężnej kongregacji miechowskiej, liczącej do 20–30 placówek w Małopolsce, Wielkopolsce, na Mazowszu, na Śląsku, a także na Spiszu⁸.

Pierwszym krokiem przybyłego z Ziemi Świętej proboszcza Marcina i kilku braci była budowa zabudowań klasztornych i nowej świątyni pod wezwaniem Świętego Grobu. Przy jej budowie najprawdopodobniej bożogrobcy wzorowali się na typie rozszerzonej rotundy *Anastasis*, wzniesionej przy bazylice Grobu Pańskiego w Jerozolimie. Poświęcenia kościoła dokonał dnia 15 lipca 1186 r. biskup krakowski Gedko. Była to niewielkich rozmiarów budowla romańska, która stała w miejscu dzisiejszej kaplicy Bożego Grobu. W krypcie tego kościoła zostali pochowani pierwszy prepozyt Marcin oraz fundator Jaksa wraz z małżonką.

W 1208 r. papież Innocenty III zatwierdził wszelkie poczynione darowizny i przyjął konwent miechowski wraz posiadłościami pod opiekę Stolicy Apostolskiej⁹. Dzięki licznym przywilejom i wielkiej gospodarności bożogrobców szybko stał się on jednym z najbogatszych w kraju. Stale rosnący napływ pielgrzymów i rosnąca liczba ludności Miechowa spowodowały, że pierwszy kościół z biegiem lat okazał się zbyt mały. Dlatego piąty

⁸ J. Kłoczowski, *Zakony na ziemiach polskich w wiekach średnich*, [w:] Kłoczowski, *Kościół w Polsce. Średniowiecze*, t. 1, Kraków 1968, s. 437.

⁹ M. Buliński, *Wiadomość historyczna o Zakonie Kanoników Regularnych Stróżów Grobu Chrystusowego (Custodes Sacrosancti Dominici Sepulchri Hierosolymitani), zwykle u nas zwanych Miechowitami*, „Pamiętnik Religijno-Moralny” 22 (1852), s. 462.

z kolei proboszcz Henryk rozpoczął w 1233 r. budowę nowej, znacznie większej romańskiej świątyni¹⁰, której fragmenty murów znajdują się częściowo w dolnych kondygnacjach dzisiejszej bazyliki¹¹.

Najważniejszym miejscem i głównym obiektem kultu w miechowskim sanktuarium jest kaplica Bożego Grobu. Powstała ona w latach 30-tych XVI w. i jest najstarszą z zachowanych kaplic Grobu Chrystusa w Polsce¹². Z źródeł historycznych jednak wiadomo, że znacznie wcześniej, bo już w XIII w. bożogrobcy szczylicili się posiadaniem kopii *Sepulchrum Domini* w Miechowie. Od tego też okresu Miechów stał się znanym ośrodkiem pielgrzymkowym, do którego przez wieki pielgrzymowali wierni, aby oddać cześć Męce, Śmierci i chwalebnemu Zmartwychwstaniu Jezusa Chrystusa.

¹⁰ Kościół został konsekrowany w 1293 r. pod wezwaniem Ducha Świętego przez biskupa krakowskiego Prokopa z Rusi. Por. M. Buliński, *Wiadomość historyczna ...*, op. cit., s. 464.

¹¹ Kościół jest trzynawową bazyliką gotycką, z XIV-XV wieku, z fragmentami romańskimi, przebudowaną w drugiej połowie XVIII w. Jego wnętrze utrzymane w stylu późnego baroku z rokokowymi ołtarzami i dekoracjami należy do jednych z najpiękniejszych w Polsce. Przy świątyni stoi luźno 50-metrowej wysokości wieża o charakterze obronnym, z charakterystycznym hełmem w kształcie kuli, na którym umieszczono ogromny podwójny, tzw. patriarchalny krzyż – godło bożogrobców. Przy wschodnim ramieniu krużganku, na terenie wirydarza klasztornego znajduje się kaplica Bożego Grobu.

¹² Kaplica została zbudowana na planie kwadratowym (ok. 6,80 x 7,00 m.). Do jej wnętrza prowadzą dwa wejścia: główne, ujęte renesansowym portalem i drugie, nieco węższe, bez obramienia. Wystrój kaplicy jest skromny, ściany są gładkie, zwieńczone tylko kamiennym gzymsem. Ze względu na znaczny kult Grobu Pańskiego w czasach bożogrobców należy przypuszczać, że pierwotny wystrój wnętrza był bogatszy. Pomiędzy środkiem a zachodnią ścianą kaplicy usytuowano na jej głównej osi niewielki, sześcienny budynek, stanowiący właściwą kaplicę osłaniającą grób. Do jego wnętrza można wejść przez niewielki, przebitý z lewej strony otwór. Wewnątrz, wzdłuż prawej ściany znajduje się ozdobny, kamienny sarkofag, na którym w Wielki Piątek po zakończonej procesji kładzie się figurę zmarłego Chrystusa. Wysoka drewniana nadbudowa w stylu barokowym zwieńczona kopułą z krzyżem bożogrobców pochodzi z 2 poł. XVIII wieku.

Znaczenie sanktuarium w Miechowie podnosiły także odpusty zastępcze, udzielone po opanowaniu Jerozolimy przez muzułmanów. Wierni, udający się do miechowskiej kaplicy Grobu Pańskiego otrzymywali takie same odpusty, jakie zyskiwali pielgrzymi jerozolimscy. Dzięki przywilejowi udzielonemu przez patriarchę Monacha w 1198 r., przełożony bożogrobców mógł przyjmować do konfraterni Grobu Świętego osoby świeckie, z pozwoleniem na noszenie insygnium kanoników – czerwonego, podwójnego krzyża¹³.

Od końca XII do XV wieku rycerstwo polskie ofiarowało sanktuarium bogate jałmużny, w zamian za udzielone odpusty. Wśród rycerstwa i duchowieństwa z Polski i zagranicy pielgrzymowała do Miechowa m.in. królowa Jadwiga, Mistrz Wincenty Kadłubek i Jan z Kęt. W 1217 r. Leszek Biały przeznaczył dla sanktuarium fundusze na świece, które paliły się w ciągu dnia i nocy, tak jak to było w Jerozolimie przy Grobie Chrystusa.

W 1263 r. papież Urban IV wyjął konwent miechowski oraz podległe mu klasztory w Polsce, Czechach, Rusi, Węgrzech i Niemczech spod jurysdykcji biskupów i postanowił, aby podlegał tylko kościołowi jerozolimskiemu. Przywilej ten potwierdził w Awinionie papież Grzegorz XI, w 1372 r.¹⁴

Należy podkreślić, że bogactwo klasztoru i przybywające do Grobu Chrystusowego pielgrzymki przyczyniły się do powstania

¹³ Jako pierwsi do księgi konfraterni wpisali się książęta i księżne polskie: Bolesław Kędzierzawy wraz z żoną Marią, Mieszko Stary z żonami Elżbietą i Eudoksją oraz synami z obu tych małżeństw: Ottonem, Stefanem, Bolesławem, Mieszkim i Władysławem, a także książę Kazimierz Sprawiedliwy wraz z żoną Heleną i synami – Leszkiem i Konradem. Dwaj także książęta, synowie wydalonego z Polski Władysława – Bolesław na Wrocławiu i Mieczysław na Raciborzu i Opolu z żonami i synami swoimi. Konfraterami byli wszyscy świeccy i duchowni dobroczyńcy kanonii miechowskiej, na czele z fundatorem klasztoru – Jaksą i jego żoną Agapią, Piotr i Jan arcybiskupi gnieźnieńscy, Gedeon i Pełka – biskupi krakowscy. Por. J. Kopeć, *Teksty oficjum Sacrosancti Sepulchri Hierosolymitani*, [w:] *Bożogrobcy w Polsce* (praca zbiorowa), Miechowskie Towarzystwo 1163 r. i Instytut Wydawniczy Pax, Miechów-Warszawa 1999, s. 81–82; P. Pękalski, *O początku, ...*, op. cit., s. 46; Z. Piłat, *Fundator i fundacja...*, op. cit., s. 36.

¹⁴ M. Buliński, *Wiadomość historyczna ...*, op. cit., s. 463.

u stóp miechowskiego konwentu bożogrobców miasta. Otrzymało ono w 1290 roku przywilej lokacyjny księcia Przemysława II¹⁵.

Sanktuarium rozwijało się dzięki pracy duszpasterskiej i wielkiej gospodarności bożogrobców. W swojej działalności przede wszystkim rozwijali oni wśród parafian i pielgrzymów kult Męki Pańskiej i Grobu Chrystusa. Godny podkreślenia jest też fakt, że miechowici posiadali własną liturgię, zwaną rytym kościoła Grobu Chrystusa. Główną uroczystością, jaką obchodzili było tytułarne święto Grobu Pańskiego, obchodzone w II niedzielę po Wielkanocy. Od połowy XVIII w. zaczęli w tym dniu używać nowe oficjum brewiarzowe *Exaltate Dominum Deum nostrum* oraz nowy formularz mszy św. o Bożym Grobie. W 1742 r. Stolica Apostolska na prośbę generała bożogrobców Jakuba Radlińskiego zatwierdziła święto Grobu Chrystusa, wraz z oficjum i formularzem mszy św. o grobie Chrystusa Pana¹⁶. Obowiązywało ono w latach 1744–1903 we wszystkich diecezjach polskich.

W miechowskim sanktuarium obchodzono także uroczyste dzień 15 lipca, jako święto zdobycia Jerozolimy, zamienione następnie na święto poświęcenia kościoła Grobu Chrystusowego. Na uroczystości te przybywały corocznie rzesze pielgrzymów. Podobnie rzecz się miała także w okresie Wielkiego Tygodnia.

Krzewicielem kultu Grobu Pańskiego obok bożogrobców było w sanktuarium Bractwo Grobu Chrystusowego (*Confraternitas Sami Sepulchri*) powstałe w 1653 r.¹⁷ Ważną rolę w życiu społecz-

¹⁵ M. Tobiasz, *Bożogrobcy w Miechowie...*, op. cit., s. 19.

¹⁶ J. Kopeć, *Teksty oficjum...*, op. cit., s. 91.

¹⁷ Głównym celem Bractwa było rozpamiętywanie tajemnicy Męki Pana Jezusa, a zwłaszcza złożenia Jego Ciała do Grobu. Członkowie Bractwa byli zobowiązani przystąpić do spowiedzi i Komunii św. w każdą ostatnią niedzielę miesiąca. Spowiedź ta była połączona z zyskaniem opustu zupełnego. W każdy piątek brali udział w nabożeństwie za zmarłych członków bractwa. We wszystkie niedziele, poczynawszy od Wielkanocy, aż do ostatniej niedzieli roku kościelnego, członkowie konfraterni uczestniczyli we Mszy św. wotywniej o Zmartwychwstaniu Pańskim, a raz w miesiącu w procesji do Grobu Pańskiego. Ich obowiązkiem było także odmawianie w domu lub w kościele *Godzinek o Grobie Chrystusa*. Członkowie Bractwa korzystali m.in. z modlitewnika napisanego przez bożogrobcę ks. Jakuba Radlińskiego. Zawierał on triennę, koronkę oraz

no-religijnym parafii miechowskiej odgrywały także inne bractwa: najwcześniej poświęcone Bractwo św. Anny, erygowane w 1602 r., Bractwo Męki Pańskiej zaprowadzone przez generała zakonu Szymona Turskiego, Bractwo Różańcowe powstałe w 1638 r.¹⁸ oraz znane z zapisów od 1792 r. w księdze Bractwa Różańcowego – Bractwo Szkaplerza.

W parafii miechowskiej bożogrobcy prowadzili także szkołę parafialną, zaś przy kościele św. Barbary utrzymywali szpital dla ubogich.

W czasie walk Władysława Łokietka o zjednoczenie dzielnic, bożogrobcy kierowani przez prepozyta narodowości czeskiej Henryka z Nysy (1295–1319) zaangażowali się po stronie Bolesława w buncie niemieckiego mieszczaństwa, wszczętym w 1311 r., w Krakowie przez wójta Alberta (brata prepozyta Henryka). Finałem tej opozycji bożogrobców przeciw Łokietkowi było wypędzenie w 1311 r. kanoników z Miechowa. Przenieśli się oni wówczas do filii w Chmielowie (Komlós), a w 1313 r. do Lendaku na Spiszu, nabytego w drodze zamiany za Chmielów¹⁹. Na skutek zabiegów Kurii rzymskiej oraz wpływowych protektorów w 1314 r. bożogrobcy uzyskali przebaczenie i wrócili do swojego domu macierzystego w Miechowie. Od likwidacji uratowała ich niewątpliwie sytuacja w Ziemi Świętej (zdobycie Jerozolimy przez Arabów) i nimb otaczający ich jako zakon stający na straży Bazyliki Grobu Bożego. Niestety ten niefortunny sprzeciw zadecydo-

wspomniane już *Godzinki o Grobie Chrystusa*, ułożone na wzór *Godzinek o Niepokalanym Poczęciu Najświętszej Maryi Panny*. Modlitewnik ks. Radlińskiego jest niewątpliwie świadectwem troski zakonu bożogrobców, aby cześć i kult Grobu Chrystusowego rozszerzała się wśród wiernych.

¹⁸ Zachowały się po nim dwie księgi brackie. W latach 1639–40 w pierwszej z nich było po kilka zapisów osób z Szreniawy, Gołczy, Jędrzejowa, Sławic, Krępy, Połajowic, Smrokowa, Krotoszyna, Przysieki, Olkusza, Płazy, Nagłowic, Swobromia, Słomnik, Czapli Małych, Dukli, Krosna, Kalisza. Zapisy te najprawdopodobniej zaistniały przy okazji pielgrzymki tych osób do kaplicy Bożego Grobu. Por. L. Wojciechowski, 1999, *Parafia w Miechowie w okresie przedrozbiorowym*, [w:] *Bożogrobcy w Polsce*, op. cit., s. 77.

¹⁹ J. Duchniewski, *Bożogrobcy*, [w:] F. Gryglewicz, R. Łukaszyk, Z. Sułowski (red.), *Encyklopedia Katolicka*, t. II, Lublin 1999, kol. 879.

wał w rezultacie o tym, że bożogrobcy, mimo poważnej siły gospodarczej musieli ustąpić miejsca zakonom bardziej popieranym przez władców polskich²⁰.

Macierzysty klasztor w Miechowie w okresie swojej świetności, stanowił centrum dla licznych probostw, obsługiwanych przez członków zakonu w Polsce, a wpływy jego sięgały daleko poza granice Polski. Pozycję klasztoru doceniali także patriarchowie jerozolimscy, czego wyrazem było między innymi rozstrzygnięcie sporu między konwentem miechowskim a przeorem klasztoru św. Łukasza w Peruggi, przez patriarchę jerozolimskiego Filipa w 1365 r. na korzyść zakonników w Miechowie²¹.

W 1383 r. prepozyt miechowski Stanisław Stoikoń otrzymał od patriarchy jerozolimskiego Fernandusa prawo używania tytułu generała zakonu bożogrobców w Polsce, na Węgrzech i terenie Słowiańszczyzny oraz władzę do wizytacji wszystkich placówek zakonnych²². Znaczenie stanowiska proboszcza miechowskiego wzrosło także, gdy papież Jan XXIII zezwolił w 1412 r. ówczesnemu prepozytowi miechowskiemu, Michałowi z Radomska i jego następcom, używania insygniów biskupich z prawem udzielania uroczystego błogosławieństwa po Mszy św., niesporach oraz jutrzni w razie nieobecności biskupa czy legata papieskiego²³.

Do roku 1428, prepozyci miechowcy potwierdzani byli zawsze przez patriarchów jerozolimskich. W tymże roku, po raz pierwszy piętnasty proboszcz miechowski Wacław ze Zdzichowa odebrał instytucję już nie od patriarchy, lecz od biskupa krakowskiego Zbigniewa Oleśnickiego.

Powolny upadek zakonu bożogrobców w Polsce rozpoczął się w momencie ustanowienia przez panujących przełożonych klasztorów w postaci tzw. proboszczów komendatoryjnych. Były

²⁰ M. Tobiasz, *Bożogrobcy w Miechowie...*, op. cit., s. 8.

²¹ W 1365 r. przeor klasztoru w Peruggi zażądał od miechowitów danin pod groźbą kar kościelnych. Por. Tobiasz M, *Bożogrobcy w Miechowie...*, op. cit., s. 8.

²² M. Buliński, *Wiadomość historyczna...*, op. cit., s. 466.

²³ Tamże, s. 466-468.

to z reguły osoby nie związane z zakonem, a nawet osoby świeckie. Pierwszym prepozytem generalnym komendatoryjnym został w 1567 r. Szymon Ługowski. Dopiero w 1737 r. rozdzielono sprawę komendy miechowskiej i konwentu kanoników, ale zakon nie zdołał już na nowo się rozwinąć.

Rozwój sanktuarium został zahamowany na skutek ogromnego pożaru 19 kwietnia 1745 r., który strawił całe miasto wraz z kościołem i klasztorem i ostatecznie kasaty zakonu przeprowadzonej pod kierunkiem powołanej na wniosek Stanisława Potockiego w kwietniu w 1819 r. „Deputacji Spraw Zniesionych Instytutów Duchownych”. W 1852 r. ostatni proboszcz miechowita, ks. Baltazar Chwalbiński, zrezygnował z probostwa. Od tego czasu kościół i duszpasterstwo objęli księża diecezjalni.

Trudno jest stwierdzić, jak długo specyficzne dla Miechowa tradycje kultowe, związane historycznie z bożogrobcami przetrwały w duszpasterstwie parafialnym. Najprawdopodobniej zanikły one wraz ze śmiercią ostatnich zakonników²⁴.

Od 1996 r. w sanktuarium prowadzone były gruntowne prace remontowe – wymiana posadzki, renowacja i konserwacja elewacji i odnowienie całego wnętrza (ołtarzy, figur, ambony). Prace zostały zakończone w 2002 r. – w roku jubileuszu dwustulecia konsekracji kościoła odbudowanego po trzecim pożarze. Główne uroczystości związane z tą rocznicą odbyły się 3 listopada, a przewodniczył im J. E. ks. abp Józef Kowalczyk – Nuncjusz Apostolski w Polsce. Ks. arcybiskup na zakończenie pobłogosławił dzieło odnowionej bazyliki.

Obserwując wydarzenia, które miały miejsce w ostatnich latach w miechowskim sanktuarium, wspaniale odnowioną bazyli-

²⁴ Po kasacie konwentu bożogrobców w 1819 r. proboszczami parafii Miechów byli nadal członkowie zniesionego zakonu: ks. Tomasz Niwiński, dotychczasowy generał miechowitów (w 1816 r. otrzymał sakrę biskupią, zmarł w 1830 r.) i ks. Baltazar Chwalbiński (był proboszczem w latach 1830–1852). Od 1852 r., po rezygnacji z probostwa ks. Chwalbińskiego funkcję proboszczów pełnił księża diecezjalni. Do połowy lat trzydziestych XIX w. członkowie zniesionego zakonu bożogrobców pełnili też funkcję wikariuszów. Por. D. Olszewski, 1999, *Parafia Miechów w XIX wieku*, [w:] *Bożogrobcy w Polsce*, op. cit., s. 228.

kę oraz uroczystości religijne odprawiane w ośrodku, gromadzące tysiące pielgrzymów, śmiało można stwierdzić, że Miechów – „Polska Jerozolima” po 180 latach przerwy odzyskuje dawne znaczenie i ponownie staje się jednym z ważniejszych Pańskich ośrodków pielgrzymkowych w Polsce.

Autor składa serdeczne podziękowanie ks. kan. Jerzemu Gredce – proboszczowi parafii pw. Bożego Grobu i kustoszowi sanktuarium w Miechowie, za udostępnienie materiałów i wszelką pomoc w przygotowaniu niniejszego artykułu.

Literatura:

- Affek, 1996, *Długie a chwalebne dzieje zakonu bożogrobców w Ziemi Świętej i w Europie*, w: Paszkiewicz P. i Zadrozny Z. (red.), *Jerozolima w kulturze europejskiej*, Instytut Sztuki Polskiej Akademii Nauk, s. 169–179.
- Bożogrobcy w Polsce* (praca zbiorowa), Miechowskie Towarzystwo 1163 roku, Instytut Wydawniczy PAX, Warszawa-Miechów 1999.
- Gacki J., *Bożogrobcy*, „Przegląd Religijno-Moralny” 24, s. 109–149, 221–256.
- Buliński M., *Wiadomość historyczna o Zakonie Kanoników Regularnych Stróżów Grobu Chrystusowego (Custodes Sacrosancti Dominici Sepulchri Hierosolymitani), zwykle u nas zwanych Miechowitami*, „Pamiętnik Religijno-Moralny” 22 (1852), s. 449–490.
- Duchniewski J., *Bożogrobcy*, w: Gryglewicz F., Łukaszyk R., Sułowski Z. (red.), *Encyklopedia Katolicka*, t. II, Lublin 1976, kol. 879.
- Kłoczowski, *Kościół w Polsce. Średniowiecze*, t. 1, Kraków 1968.
- Kopeć J., *Teksty oficjum Sacrosancti Sepulchri Hierosolymitani*, [w:] *Bożogrobcy w Polsce* (praca zbiorowa), op. cit., s. 79–97.
- Nowodworski M., *Stróże Grobu Jerozolimskiego*, [w:] *Encyklopedia Kościelna*, t. IX, Warszawa 1876.
- Olszewski D., *Parafia Miechów w XIX wieku*, [w:] *Bożogrobcy w Polsce*, op. cit., s. 227–243.
- Pęckowski Z., *Bożogrobcy*, [w:] Gryglewicz F., Łukaszyk R., Sułowski Z. (red.), *Encyklopedia Katolicka*, t. II, Lublin 1976, kol. 877–881.
- Pękałski P., *O początku, rozkrzewieniu i upadku zakonu XX. Kanoników Stróżów Św. Grobu Jerozolimskiego*, Kraków 1867.

- Piłat Z., *Fundator i fundacja klasztoru Bożogrobców w Miechowie*, [w:] *Bożogrobcy w Polsce* (praca zbiorowa), op. cit., s. 11-43.
- Szczepkowska-Naliwajek K., *Relikwiarze średniowiecznej Europy od IV do początku XVI wieku. Geneza, treści, styl i techniki wykonania*, Wydawnictwa Akademii Katolickiej, Warszawa 1996.
- Tobiasz M., *Bożogrobcy w Miechowie (w 800-lecie sprowadzenia zakonu do Polski)*, „*Nasza Przeszłość*” XVII, s. 5-60.
- Wojciechowski L., *Parafia w Miechowie w okresie przedrozbiorowym*, [w:] *Bożogrobcy w Polsce* (praca zbiorowa), Miechowskie Towarzystwo 1163 r., Instytut Wydawniczy Pax, Miechów-Warszawa 1999, s. 57-78.
- Zaleski W. (opr. M. i J. Łempiccy), *Sanktuaria Polskie. Katalog encyklopedyczny miejsc szczególnej czci Osób Trójcy Przenajświętszej, Matki Bożej i Świętych Pańskich*, Wydawnictwo Salezjańskie, Warszawa 1988.

Oddziaływanie religijne i kulturowe sanktuarium bożogrobców w Miechowie w latach 1163-1819

Sanktuarium Bożego Grobu w Miechowie było jednym z największych ośrodków pielgrzymkowych w Polsce w okresie średniowiecza¹. Zaliczane jest także do najstarszych polskich sanktuariów². Swoją wysoką rangę zawdzięczało przede wszystkim posiadaniu kaplicy Grobu Chrystusa oraz możliwości uzyskania w nim tych samych odpustów jakie uzyskiwali pielgrzymi w bazylice Grobu Bożego w Jerozolimie.

Początki sanktuarium sięgają 1163 r. Wówczas to Jaksa z Miechowa herbu Gryf, wrociwszy szczęśliwie z wyprawy do Ziemi Świętej, postanowił wypełnić ślub i zbudować kościół w swej rodzinnej wsi. Opiekę nad nim powierzył, sprowadzonym z Jerozolimy Kanonikom Regularnym Stróżom Świętego Grobu Jerozolimskiego³. Jednocześnie przekazał nowe-

¹ W. Zaleski (1988) zalicza kościół Bożego Grobu w Miechowie do 5 najsłynniejszych miejsc pielgrzymkowych w Polsce w XV w.; por. Zaleski W. (opr. M. i J. Lempiccy), 1988, *Sanktuaria Polskie. Katalog encyklopedyczny miejsc szczególnej czci Osób Trójcy Przenajświętszej, Matki Bożej i Świętych Pańskich*, Wydawnictwo Salezjańskie, Warszawa, s. 119.

² Jest to najstarsze sanktuarium Pańskie w Polsce i jedno z dwóch (obok Przeworska) funkcjonujących obecnie sanktuariów Grobu Bożego w Europie.

³ Zakon Kanoników Regularnych Stróżów Grobu Jerozolimskiego, powstał w początkach XII w. w Jerozolimie. Początki łacińskiej kapituły patriarchalnej tego zakonu w Jerozolimie wiążą się z decyzją księcia Dolnej Lotaryngii Gotfryda z Bouillon. On to bowiem zaraz po wyzwoleniu Jerozolimy z rąk muzułmanów w lipcu 1099 r. przyjąwszy tytuł „obroncy Świętego Grobu” ustanowił 20 Kanoników Świętego Grobu, których zadaniem była nie tylko służba Boża w bazylice wznoszącej się na Gulgocie, ale również stworzenie duchowej więzi pomiędzy ówczesnymi krzyżowcami oraz propagowanie odpowiedniego, pobożnego stylu życia. Równocześnie Gotfryd powierzył 50 krzyżowcom, wywodzącym się z najlepszych domów, zaszczytny obowiązek zbrojnej obrony Świętego Grobu, podporządkowując ich patriarsze Jerozolimy. Najstarszą więc postać bożogrobców stanowiło zgrupowanie duchownych i rycerzy, powiązanych wspólną troską o uświetnienie sprawowanego w świątyni kultu oraz względami porządku i bezpieczeństwa. Grupa kapłańska jednak dosyć szybko osiągnęła kierownicze funkcje wśród braci, z racji znaczenia sprawowanych przez nią posług w najważniejszym sanktuarium Jerozolimy. W 1114 r. otrzymała regułę św. Augustyna. W rezultacie powstał nowy organizm religijny, którego członkowie byli odtąd nazywani *Canonici Regulares Custodes Sanctissimi Sepulchri Hierosolymitani*. Rycerski odłam braci, być może w formie oblatury, przetrwał jeszcze do upadku ostatniego punktu oporu krzyżowców na terenie Palestyny, twierdzy Akkon, a przywrócony do życia w 1304 r. zachował już tylko postać honorowego wyróżnienia dla znamiennych rycerzy, którzy odbywali pielgrzymkę do Ziemi Świętej (po licznych modyfikacjach istnieje do dziś). Tradycyjne natomiast stowarzyszenie stróżów Grobu Świętego przyjęło w pełni zgromadzenie kanoników. W 1122 r. zakon bożogrobców został zatwierdzony przez papieża Kaliksta II, a następnie ponownie przez Honoriusza II w 1128 r. i Celestyna II w 1143 r.; zob.: Affek, 1996, *Długie a chwalebne dzieje zakonu bożogrobców w Ziemi Świętej i w Europie*, w: Paszkiewicz P. i Zadrozny Z. (red.), *Jerozolima w kulturze europejskiej*, Instytut Sztuki Polskiej Akademii Nauk, s. 169-179; Buliński M., 1852, *Wiadomość historyczna o Zakonie Kanoników Regularnych Stróżów Grobu Chrystusowego (Custodes Sacrosancti Dominici Sepulchri Hierosolymitani)*, zwykle u nas zwanych Miechowitami, *Pamiętnik Religijno-Moralny*, 22 (1852), s. 449-490; Gacki J., 1853, *Bożogrobcy*, „Przegląd Religijno-Moralny”, 24, s. 109-149, 221-256; Nowodworski M., 1876, *Stráže Grobu Jerozolimskiego*, [w:] *Encyklopedia Kościelna*, t. IX, Warszawa; Pęcowski Z., 1976, *Bożogrobcy*, w: Gryglewicz F., Łukaszyk R., Sułowski Z. (red.), *Encyklopedia Katolicka*, t. II, Lublin, s. 877-881; Pękalski P., 1867, *O początku, rozkrzewieniu i upadku zakonu XX. Kanoników Stróżów Św. Grobu Jerozolimskiego*, Kraków;

mu klasztorowi wsie Zagórzycy i Komorów, stanowiące wraz z samym Miechowem pierwotne uposażenie placówki. Za przykładem Jaksy posypały się liczne przywileje książęce i nadania rycerskie, w których przejawiała się także chęć poparcia idei wypraw krzyżowych⁴.

Bożogrobcy mieli ogromny udział w kształtowaniu się zwyczaju budowania Bożych Grobów. Z. Piłat (1999) stwierdza, że terenie całej Europy zakonnicy owi prowadzili liczne hospicja przeznaczone również dla pątników podążających do Jerozolimy oraz innych ośrodków pielgrzymkowych, zaś w swych placówkach organizowali „zastępcze” sanktuaria wokół kaplic Bożego Grobu i relikwii Drzewa Krzyża Świętego, w których pielgrzymi mogli uzyskać odpusty zbliżone do tych, które posiadała bazylika Grobu Chrystusa w Jerozolimie⁵.

Należy zaznaczyć, że wśród wielu świątyń na terenie Polski, należących niegdyś do bożogrobców, tylko w trzech zachowały się kaplice Grobu Pańskiego: w bazylice p.w. Grobu Bożego w Miechowie, w bazylice p.w. Ducha Świętego w Przeworsku i w kościele św. Apostołów Piotra i Pawła w Nysie (ryc. 1)⁶.

Wprawdzie niewiele wiemy o działalności bożogrobców w pierwszych latach ich pobytu w Polsce, jednak możemy śmiało przypuszczać, że w Miechowie położonym przy trakcie handlowym powstało także hospicjum przeznaczone dla osób chorych i pielgrzymów. Prawdopodobnie już w XII w., bożogrobcy zorganizowali w Miechowie ośrodek pielgrzymkowy wokół kaplicy Bożego Grobu, na co wskazuje wezwanie nowej świątyni klasztornej oraz tradycja, według której Jaksza przywiózł do Miechowa relikwie Ziemi Świętej⁷.

W dokumencie patriarchy jerozolimskiego Monacha z 1198 r., który uznaje się za podstawę osadzenia bożogrobców w Miechowie, zostały wymienione pierwsze posiadłości zakonników. Obejmowały one łącznie 34 osady, a także dziesięciny, które koncentrowały się w czterech głównych kompleksach majątkowych – wokół Miechowa, Chełma k. Bochni, Ska-

⁴ *Cronica Polonorum* Macieja Miechowity, wydana w 1572 r., podaje rok fundacji pierwszego w Polsce klasztoru i kościoła bożogrobców w roku 1162, a więc kiedy Jaksza z Miechowa przebywał w Jerozolimie. Taka praktyka obdarowywania zakonów przez pielgrzymów jeszcze podczas ich pobytu w Ziemi Świętej była wówczas dobrze znana i praktykowana. Por. Tobiasz M., 1963, *Bożogrobcy w Miechowie (w 800-lecie sprowadzenia zakonu do Polski)*, Nasza Przeszłość, XVII, Kraków, s. 9.

⁵ Piłat Z., 1999, *Fundator i fundacja klasztoru Bożogrobców w Miechowie*, [w:] *Bożogrobcy w Polsce* (praca zbiorowa), Miechowskie Towarzystwo 1163 r. i Instytut Wydawniczy Pax, Miechów – Warszawa, s. 13.

⁶ Obok kaplic Bożego Grobu związanych z zakonem bożogrobców, w Polsce znajdują się także dwie inne grupy kaplic Świętego Grobu. Do pierwszej z nich należą obiekty, które występują tylko na Śląsku (w Głogówku, Potępie i Żaganie), zaś do drugiej kaplice wchodzące w skład kalwarii.

⁷ Pogląd S. Nakielskiego, że były to worki z ziemią został w ostatnim czasie podważony przez K. Szczepkowską-Naliwejek (1996), która twierdzi, że mogła to być kasetka relikwiarzowa podobna do przechowywanej obecnie w Watykanie (VI w.), w której znajduje się ziemia z miejsc związanych z życiem Chrystusa. Por. Z. Piłat, 1999, *Fundator i fundacja...*, op. cit., s. 37; Szczepkowska-Naliwejek K., 1996, *Relikwiarze średniowiecznej Europy od IV do początku XVI wieku. Geneza, treści, styl i techniki wykonania*, Wydawnictwa Akademii Katolickiej, Warszawa, s. 68-69.

ryszewa i Gniezna. Tam też znajdowały się kościoły nadane zakonnikom, które stały się pierwszymi placówkami bożogrobców o charakterze duszpasterskim. Przyjmuje się zatem, że już przed 1198 r. zarysowane zostały podstawy organizacyjne przyszłej, potężnej kongregacji miechowskiej, liczącej do 20-30 placówek w Małopolsce, Wielkopolsce, na Mazowszu, na Śląsku, a także na Spiszu⁸.

Pierwszym krokiem przybyłego z Ziemi Świętej proboszcza Marcina i kilku braci była budowa zabudowań klasztornych i nowej świątyni pod wezwaniem Świętego Grobu. Przy jej budowie najprawdopodobniej bożogrobcy, wzorowali się na typie rozszerzonej rotundy *Anastasis*, wzniesionej przy bazylice Grobu Pańskiego w Jerozolimie. Poświęcenia kościoła dokonał dnia 15 lipca 1186 r. biskup krakowski Gedko. Była to niewielkich rozmiarów budowla romańska, która stała w miejscu dzisiejszej kaplicy Bożego Grobu. W krypcie tego kościoła zostali pochowani pierwszy prepozyt Marcin oraz fundator Jaksa wraz z małżonką.

W 1208 r. papież Innocenty III zatwierdził wszelkie poczynione darowizny i przyjął konwent miechowski wraz posiadłościami pod opiekę Stolicy Apostolskiej⁹. Dzięki licznym przywilejom i wielkiej gospodarności bożogrobców szybko stał się on jednym z najbogatszych w kraju. Stale rosnący napływ pielgrzymów i rosnąca liczba ludności Miechowa spowodowały, że pierwszy kościół z biegiem lat okazał się zbyt mały. Dlatego piąty z kolei proboszcz Henryk rozpoczął w 1233 r. budowę nowej, znacznie większej romańskiej świątyni¹⁰, której fragmenty murów znajdują się częściowo w dolnych kondygnacjach dzisiejszej bazyliki¹¹.

Najważniejszym miejscem i głównym obiektem kultu w miechowskim sanktuarium jest kaplica Bożego Grobu. Powstała ona w latach 30-tych XVI w. i jest najstarszą z zachowanych kaplic Grobu Chrystusa w Polsce¹². Z źródeł historycznych jednak wiadomo, że

⁸ Kłoczowski J., 1968, *Zakony na ziemiach polskich w wiekach średnich*, [w:] Kłoczowski, *Kościół w Polsce. Średniowiecze*, t. 1, Wydawnictwo Znak, Kraków, s. 437.

⁹ Buliński M., 1852, *Wiadomość historyczna o Zakonie Kanoników Regularnych Stróżów Grobu Chrystusowego (Custodes Sacrosancti Dominici Sepulchri Hierosolymitani)*, zwykle u nas zwanych Miechowitami, *Pamiętnik Religijno-Moralny*, 22 (1852), s. 462.

¹⁰ Kościół został konsekrowany w 1293 r. pod wezwaniem Ducha Świętego przez biskupa krakowskiego Prokopa z Rusi. Por. Buliński M., 1852, *Wiadomość historyczna ...*, op. cit., s. 464.

¹¹ Kościół jest trzynawową bazyliką gotycką, z XIV-XV wieku, z fragmentami romańskimi, przebudowaną w drugiej połowie XVIII w. Jego wnętrze utrzymane w stylu późnego baroku z rokokowymi ołtarzami i dekoracjami należy do jednych z najpiękniejszych w Polsce. Przy świątyni stoi luźno 50-metrowej wysokości wieża o charakterze obronnym, z charakterystycznym hełmem w kształcie kuli, na którym umieszczono ogromny podwójny, tzw. patriarchalny krzyż - godło bożogrobców. Przy wschodnim ramieniu krużganku, na terenie wirydarza klasztornego znajduje się kaplica Bożego Grobu.

¹² Kaplica została zbudowana na planie kwadratowym (ok. 6,80 x 7,00 m.). Do jej wnętrza prowadzą dwa wejścia: główne, ujęte renesansowym portalem i drugie, nieco węższe, bez obramienia. Wystrój kaplicy jest skromny, ściany są gładkie, zwieńczone tylko kamiennym gzymsem. Ze względu na znaczny kult Grobu Pańskiego w

znacznie wcześniej, bo już w XIII w. bożogrobcy szczycili się posiadaniem kopii *Sepulchrum Domini* w Miechowie. Od tego też okresu Miechów stał się znanym ośrodkiem pielgrzymkowym, do którego przez wieki pielgrzymowali wierni, aby oddać cześć Męce, Śmierci i chwalebnyemu Zmartwychwstaniu Jezusa Chrystusa.

Znaczenie sanktuarium w Miechowie podnosiły także odpusty zastępcze, udzielone po opanowaniu Jerozolimy przez muzułmanów. Wierni, udający się do miechowskiej kaplicy Grobu Pańskiego otrzymywali takie same odpusty, jakie zyskiwali pielgrzymi jerozolimscy. Dzięki przywilejowi udzielonemu przez patriarchę Monacha w 1198 r., przełożony bożogrobców mógł przyjmować do konfraterni Grobu Świętego osoby świeckie, z pozwoleniem na noszenie insygnium kanoników – czerwonego, podwójnego krzyża¹³.

Od końca XII do XV wieku rycerstwo polskie ofiarowało sanktuarium bogate jałmużny, w zamian za udzielone odpusty. Wśród rycerstwa i duchowieństwa z Polski i zagranicy pielgrzymowała do Miechowa m.in. królowa Jadwiga, Mistrz Wincenty Kadłubek i Jan z Kęt. W 1217 r. Leszek Biały przeznaczył dla sanktuarium fundusze na świece, które paliły się w ciągu dnia i nocy, tak jak to było w Jerozolimie przy Grobie Chrystusa.

W 1263 r. papież Urban IV wyjął konwent miechowski oraz podległe mu klasztory w Polsce, Czechach, Rusi, Węgrzech i Niemczech spod jurysdykcji biskupów i postanowił aby podlegał tylko kościołowi jerozolimskiemu. Przywilej ten potwierdził w Awinionie papież Grzegorz XI, w 1372 r.¹⁴

Należy podkreślić, że bogactwo klasztoru i przybywające do sanktuarium pielgrzymki przyczyniły się, że szybko rozwijające się osiedle przyklasztorne otrzymało w 1290 roku przywilej lokacyjny księcia Przemysława II¹⁵.

czasach bożogrobców należy przypuszczać, że pierwotny wystrój wnętrza był bogatszy. Pomiędzy środkiem a zachodnią ścianą kaplicy usytuowano na jej głównej osi niewielki, sześcienny budynek, stanowiący właściwą kaplicę osłaniającą grób. Do jego wnętrza można wejść przez niewielki, przebitý z lewej strony otwór. Wewnątrz, wzdłuż prawej ściany znajduje się ozdobny, kamienny sarkofag, na którym w Wielki Piątek po zakończonej procesji kładzie się figurę zmarłego Chrystusa. Wysoka drewniana nadbudowa w stylu barokowym, zwieńczona kopułką z krzyżem bożogrobców pochodzi z 2 poł. XVIII wieku.

¹³ Jako pierwsi do księgi konfraternii wpisali się książęta i księżne polskie: Bolesław Kędzierzawy wraz z żoną Marią, Mieszko Stary z żonami Elżbietą i Eudoksją oraz synami z obu tych małżeństw: Ottonem, Stefanem, Bolesławem, Mieszkiem i Władysławem, a także książę Kazimierz Sprawiedliwy wraz z żoną Heleną i synami – Leszkiem i Konradem. Dwaj także książęta, synowie wydalonego z Polski Władysława – Bolesław na Wrocławiu i Mieczysław na Raciborzu i Opolu z żonami i synami swoimi. Konfraterami byli wszyscy świeccy i duchowni dobroczyńcy kanonii miechowskiej, na czele z fundatorem klasztoru – Jaksą i jego żoną Agapią, Piotr i Jan arcybiskupi gnieźnieńscy, Gedeon i Pełka – biskupi krakowscy. Por. Kopeć J., 1999, *Teksty oficjum Sacrosancti Sepulchri Hierosolymitani*, [w:] *Bożogrobcy w Polsce* (praca zbiorowa), Miechowskie Towarzystwo 1163 r. i Instytut Wydawniczy Pax, Miechów – Warszawa, s. 81-82; P. Pękalski, 1867, *O początku*, ..., op. cit., s. 46; Z. Piłat, 1999, *Fundator i fundacja...*, op. cit., s. 36.

¹⁴ M. Buliński, 1852, *Wiadomość historyczna* ..., op. cit., s. 463.

¹⁵ Tobiasz M., 1963, *Bożogrobcy w Miechowie* ..., op. cit., s. 19.

Sanktuarium rozwijało się dzięki pracy duszpasterskiej i wielkiej gospodarności bożogrobców. W swojej działalności przede wszystkim rozwijali wśród parafian i pielgrzymów kult Męki Pańskiej i Grobu Chrystusa. Godny podkreślenia jest też fakt, że miechowici posiadali własną liturgię, zwaną rytym kościoła Grobu Chrystusa. Główną uroczystością, jaką obchodzili było tytularne święto Grobu Pańskiego, obchodzone w II niedzielę po Wielkanocy. Od połowy XVIII w. zaczęli w tym dniu używać nowe oficjum brewiarzowe „*Exaltate Dominum Deum nostrum*” oraz nowy formularz mszy św. o Bożym Grobie. W 1742 r. Stolica Apostolska na prośbę generała bożogrobców Jakuba Radlińskiego zatwierdziła święto Grobu Chrystusa, wraz z oficjum i formularzem mszy św. o grobie Chrystusa Pana¹⁶. Obowiązywało ono w latach 1744-1903 we wszystkich diecezjach polskich.

W miechowskim sanktuarium obchodzono także uroczyste dzień 15 lipca, jako święto zdobycia Jerozolimy, zamienione następnie na święto poświęcenia kościoła Grobu Chrystusowego. Na uroczystości te i przybywali corocznie rzesze pielgrzymów. Podobnie rzecz się miała także w okresie Wielkiego Tygodnia.

Krzewicielem kultu Grobu Pańskiego obok bożogrobców było w sanktuarium Bractwo Grobu Chrystusowego (*Confraternitas Sami Sepulchri*) powstałe w 1653 r.¹⁷ Ważną rolę z życia społeczno-religijnym parafii miechowskiej odgrywały także inne bractwa: najwcześniej poświęcone Bractwo św. Anny, erygowane w 1602 r., Bractwo Męki Pańskiej zaprowadzone przez generała zakonu Szymona Turskiego, Bractwo Różańcowe powstałe w 1638 r.¹⁸, oraz znane z zapisów od 1792 r. w księdze Bractwa Różańcowego – Bractwo Szkaplerza.

W parafii miechowskiej bożogrobcy prowadzili także szkołę parafialną, zaś przy kościele św. Barbary utrzymywali szpital dla ubogich.

¹⁶ Kopeć J., 1999, *Teksty oficjum* ..., op. cit., s. 91.

¹⁷ Głównym celem Bractwa było rozpamiętywanie tajemnicy Męki Pana Jezusa, a zwłaszcza złożenia Jego Ciała do Grobu. Członkowie Bractwa byli zobowiązani przystąpić do spowiedzi i Komunii św. w każdą ostatnią niedzielę miesiąca. Spowiedź ta była połączona z uzyskaniem opustu zupełnego. W każdy piątek brali udział w nabożeństwie za zmarłych członków bractwa. We wszystkie niedziele, począwszy od Wielkanocy, aż do ostatniej niedzieli roku kościelnego, członkowie konfraterni uczestniczyli we Mszy św. wotywniej o Zmartwychwstaniu Pańskim, a raz w miesiącu w procesji do Grobu Pańskiego. Ich obowiązkiem było także odmawianie w domu lub w kościele *Godzinek o Grobie Chrystusa*. Członkowie Bractwa korzystali m.in. z modlitewnika napisanego przez bożogrobca ks. Jakuba Radlińskiego. Zawierał on triennę, koronkę oraz wspomniane już *Godzinki o Grobie Chrystusa*, ułożone na wzór *Godzinek o Niepokalanym Poczęciu Najświętszej Maryi Panny*. Modlitewnik ks. Radlińskiego jest niewątpliwie świadectwem troski zakonu bożogrobców, aby cześć i kult Grobu Chrystusowego rozszerzała się wśród wiernych.

¹⁸ Zachowały się po nim dwie księgi brackie. W latach 1639-40 w pierwszej z nich było po kilka zapisów osób z Szreniawy, Gołczy, Jędrzejowa, Sławic, Krępy, Połajowic, Smrokowa, Krotoszyna, Przysieki, Olkusza, Płazy, Nagłowic, Swolbromia, Słomnik, Czaplki Małych, Dukli, Krosna, Kalisza. Zapisy te najprawdopodobniej zaistniały przy okazji pielgrzymki tych osób do kaplicy Bożego Grobu. Por. Wojciechowski L., 1999, *Parafia w Miechowie w okresie przedrozbiorowym*, [w:] *Bożogrobcy w Polsce*, op. cit., s. 77.

W czasie walk Władysława Łokietka o zjednoczenie dzielnic, bożogrobcy kierowani przez prepozyta narodowości czeskiej Henryka z Nysy (1295-1319) zaangażowali się po stronie Bolesława, w buncie niemieckiego mieszczaństwa, wszczętym w 1311 r., w Krakowie przez wójta Alberta (brata prepozyta Henryka). Finałem tej opozycji bożogrobców przeciw Łokietkowi, było wypędzenie w 1311 r. kanoników z Miechowa. Przenieśli się oni wówczas do filii w Chmielowie (Komlós), a w 1313 r. do Lendaku na Spiszu, nabytego w drodze zamiany za Chmielów¹⁹. Na skutek zabiegów Kurii rzymskiej oraz wpływowych protektorów w 1314 r. bożogrobcy uzyskali przebaczenie i wrócili do swojego domu macierzystego w Miechowie. Od likwidacji uratowała ich niewątpliwie sytuacja w Ziemi Świętej (zdobytych Jerozolimy przez Arabów) i nimb otaczający ich jako zakon stający na straży Bazyliki Grobu Bożego. Niestety ten niefortunny sprzeciw zadecydował w rezultacie o tym, że bożogrobcy, mimo poważnej siły gospodarczej musieli ustąpić miejsca zakonowi lepiej popieranemu przez władców polskich²⁰.

W 1383 r. prepozyt miechowski Stanisław Stoikoń otrzymał od patriarchy jerozolimskiego Fernandusa prawo używania tytułu generała zakonu bożogrobców w Polsce, na Węgrzech i terenie Słowiańszczyzny oraz władzę do wizytacji wszystkich placówek zakonnych²¹. Znaczenie stanowiska proboszcza miechowskiego wzrosło także, gdy papież Jan XXIII zezwolił w 1412 r. ówczesnemu propozytowi miechowskiemu, Michałowi z Radomska i jego następcom, używania insygniów biskupich z prawem udzielania uroczystego błogosławieństwa po Mszy św., nieszporach oraz jutrzni w razie nieobecności biskupa czy legata papieskiego²².

Do roku 1428, prepozyci miechowcy potwierdzani byli zawsze przez patriarchów jerozolimskich. W tymże roku, po raz pierwszy piętnasty proboszcz miechowski Waclaw ze Zdzichowa odebrał instytucję już nie od patriarchy, lecz od biskupa krakowskiego Zbigniewa Oleśnickiego.

Powolny upadek zakonu bożogrobców w Polsce rozpoczął się w momencie ustanowienia przez panujących przełożonych klasztorów w postaci tzw. proboszczów komendatoryjnych. Były to z reguły osoby nie związane z zakonem, a nawet osoby świeckie. Pierwszym prepozytem generalnym komendatoryjnym został w 1567 r. Szymon Ługowski. Dopiero w

¹⁹ Duchniewski J., 1976, *Bożogrobcy*, w: Gryglewicz F., Łukaszyk R., Sułowski Z. (red.), *Encyklopedia Katolicka*, t. II, Lublin, kol. 879.

²⁰ Tobiasz M., 1963, *Bożogrobcy w Miechowie ...*, op. cit., s. 8.

²¹ M. Buliński, 1852, *Wiadomość historyczna ...*, op. cit., s. 466.

²² Tamże, s. 466-468.

1737 r. rozdzielono sprawy komendy miechowskiej i konwentu kanoników, ale zakon nie zdołał już na nowo się rozwinąć.

Rozwój sanktuarium został zahamowany na skutek ogromnego pożaru 19 kwietnia 1745, który strawił całe miasto wraz z kościołem i klasztorem, a ostatecznie kasaty zakonu przeprowadzonej pod kierunkiem powołanej na wniosek Stanisława Potockiego w kwietniu w 1819 r. „Deputacji Spraw Zniesionych Instytutów Duchownych”. W 1852 r. ostatni proboszcz miechowita, ks. Baltazar Chwalbiński, zrezygnował z probostwa. Od tego czasu kościół i duszpasterstwo objęli księża diecezjalni.

Trudno jest stwierdzić, jak długo specyficzne dla Miechowa tradycje kultowe, związane historycznie z bożogrobcami przetrwały w duszpasterstwie parafialnym. Najprawdopodobniej zanikły one wraz ze śmiercią ostatnich zakonników²³.

Od 1996 r. w sanktuarium prowadzone były gruntowne prace remontowe – wymiana posadzki, renowacja i konserwacja elewacji i odnowienie całego wnętrza (ołtarzy, figur, ambony). Prace zostały zakończone w 2002 r. – w roku jubileuszu dwustulecia konsekracji kościoła odbudowanego po trzecim pożarze. Główne uroczystości związane z tą rocznicą odbyły się 3 listopada, a przewodniczył im J. E. ks. abp Józef Kowalczyk – Nuncjusz Apostolski w Polsce. Ks. arcybiskup na zakończenie pobłogosławił dzieło odnowionej bazyliki.

Obserwując wydarzenia, które miały miejsce w ostatnich latach w miechowskim sanktuarium, wspianale odnowioną bazylikę oraz uroczystości religijne odprawiane w ośrodku, gromadzące tysiące pielgrzymów, śmiało można stwierdzić, że Miechów – „Polska Jerozolima” po 180 latach przerwy odzyskuje dawne znaczenie i ponownie staje się jednym z ważniejszych Pańskich ośrodków pielgrzymkowych w Polsce.

Autor składa serdeczne podziękowanie ks. kan. Jerzemu Gredce – proboszczowi parafii pw. Bożego Grobu i kustoszowi sanktuarium w Miechowie, za udostępnienie materiałów i wszelką pomoc w przygotowaniu niniejszego artykułu.

Literatura:

²³ Po kasacie konwentu bożogrobców w 1819 r. proboszczami parafii Miechów byli nadal członkowie zniesionego zakonu: ks. Tomasz Niwiński, dotychczasowy generał miechowitów (w 1816 r. otrzymał sakrę biskupią, zmarł w 1830 r.) i ks. Baltazar Chwalbiński (był proboszczem w latach 1830-1852). Od 1852 r., po rezygnacji z probostwa ks. Chwalbińskiego funkcję proboszczów pełnił księża diecezjalni. Do połowy lat trzydziestych XIX w. członkowie zniesionego zakonu bożogrobców pełnili też funkcję wikariuszów. Por. Olszewski D., 1999, *Parafia Miechów w XIX wieku*, [w:] *Bożogrobcy w Polsce*, op. cit., s. 228.

Affek, 1996, *Długie a chwalebne dzieje zakonu bożogrobców w Ziemi Świętej i w Europie*, w: Paszkiewicz P. i Zadrozny Z. (red.), *Jerozolima w kulturze europejskiej*, Instytut Sztuki Polskiej Akademii Nauk, s. 169- 179.

Bożogrobcy w Polsce (praca zbiorowa), 1999, Miechowskie Towarzystwo 1163 roku, Instytut Wydawniczy PAX, Warszawa-Miechów.

Gacki J., 1853, *Bożogrobcy*, „Przegląd Religijno-Moralny”, 24, s. 109-149, 221-256.

Buliński M., 1852, *Wiadomość historyczna o Zakonie Kanoników Regularnych Stróżów Grobu Chrystusowego (Custodes Sacrosancti Dominici Sepulchri Hierosolymitani)*, zwykle u nas zwanych Miechowitami, Pamiętnik Religijno-Moralny, 22 (1852), s. 449-490.

Duchniewski J., 1976, *Bożogrobcy*, w: Gryglewicz F., Łukaszyk R., Sułowski Z. (red.), *Encyklopedia Katolicka*, t. II, Lublin, kol. 879.

Kłoczowski, 1968, *Kościół w Polsce. Średniowiecze*, t. 1, Wydawnictwo Znak, Kraków.

Kopeć J., 1999, *Teksty oficjum Sacrosancti Sepulchri Hierosolymitani*, [w:] *Bożogrobcy w Polsce* (praca zbiorowa), op. cit., s. 79-97.

Nowodworski M., 1876, *Stróże Grobu Jerozolimskiego*, [w:] *Encyklopedia Kościelna*, t. IX, Warszawa;

Olszewski D., 1999, *Parafia Miechów w XIX wieku*, [w:] *Bożogrobcy w Polsce*, op. cit., s. 227-243.

Pęcowski Z., 1976, *Bożogrobcy*, w: Gryglewicz F., Łukaszyk R., Sułowski Z. (red.), *Encyklopedia Katolicka*, t. II, Lublin, kol. 877-881

Pękański P., 1867, *O początku, rozkrzewieniu i upadku zakonu XX. Kanoników Stróżów Św. Grobu Jerozolimskiego*, Kraków.

Piłat Z., 1999, *Fundator i fundacja klasztoru Bożogrobców w Miechowie*, [w:] *Bożogrobcy w Polsce* (praca zbiorowa), op. cit., s. 11-43.

Szczepkowska-Naliwajek K., 1996, *Relikwiarze średniowiecznej Europy od IV do początku XVI wieku. Geneza, treści, styl i techniki wykonania*, Wydawnictwa Akademii Katolickiej, Warszawa.

Tobiasz M., 1963, *Bożogrobcy w Miechowie (w 800-lecie sprowadzenia zakonu do Polski)*, „Nasza Przeszłość”, XVII, Kraków, s. 5-60.

Wojciechowski L., 1999, *Parafia w Miechowie w okresie przedrozbiorowym*, [w:] *Bożogrobcy w Polsce* (praca zbiorowa), Miechowskie Towarzystwo 1163 r., Instytut Wydawniczy Pax, Miechów – Warszawa, s. 57-78.

Zaleski W. (opr. M. i J. Łempiccy), 1988, *Sanktuaria Polskie. Katalog encyklopedyczny miejsc szczególnej czci Osób Trójcy Przenajświętszej, Matki Bożej i Świętych Pańskich*, Wydawnictwo Salezjańskie, Warszawa.

mgr Franciszek Mróz
Zakład Geografii Religii
Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej UJ
ul. Grodzka 64
31-044 Kraków